

Utopia

Het academisch cultureel forum, emanatie van de Koninklijke Vlaamse Academie van België en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde grijpt gretig de 500ste verjaardag van de publicatie van Thomas More's *Utopia* aan om te reflecteren over een van de bevreemdende eigenschappen van de menselijke geest, namelijk zijn vermogen om werelden, plekken, paradijzen te verbeelden die ontsnappen aan onze tijd-ruimtelijke gebondenheid, met alle zorg en kwel die daarmee gepaard gaan.

Utopia, met zijn volledige titel *De Optimo Reipublicae Statu deque Nova Insula Utopia* werd, zoals stilaan algemeen bekend, door de Engelse humanist Thomas More ongeveer een half millennium geleden geschreven en uitgegeven en gedrukt in 1516 te Leuven bij Dirk Martens. De eerste vertaling in het Nederlands verscheen reeds in 1553 bij de Antwerpse uitgever Hans de Laet.

We zullen ons vandaag tijdens dit symposium en nadien tijdens een reeks van zeven lezingen in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde in Gent buigen over wat ik voorlopig het "utopisme" wil noemen. Het is namelijk de bedoeling dankzij een uitgebreide academische reflectie inhoud te geven aan het begrip Utopie en zijn mogelijke geldigheid voor de maatschappij van vandaag en morgen. Het is omdat Thomas More zich in eigen land geremd voelde om openlijk zijn kritische mening te geven over het reilen en zeilen van de Engelse maatschappij in zijn tijd, dat hij als het ware zijn toevlucht zocht in het uitdenken van een ideale samenleving, weliswaar op een eiland, 'nergens' gelegen, een samenleving die door haar kenmerken bijzonder maatschappijkritische boodschappen uitzond.

De heilstaat die Thomas More uitdacht beschrijft hij in twee op elkaar aansluitende boeken, vaak geschreven in dialoogvorm tussen de auteur en Raphaël Hythlodæus, een denkbeeldige reiziger uit Portugal die veel vreemde landen heeft bezocht en die in Antwerpen was neergestreken. In het eerste boek gispt More het despotisme, de willekeur en de corruptie in de samenleving van zijn tijd waar vooral grootgrondbezitters misbruik maken van hun macht. In het tweede boek schetst hij het beeld van een ideale maatschappij van gelijkheid en vrijheid en zonder armoede. Die droom van More, geformuleerd al aan het begin van de 16de eeuw, doet zeer modern aan en is een echo die voorafgaat aan wat de Verlichting, de Franse en andere revoluties aan maatschappelijke vernieuwing zullen aanreiken. Weliswaar met vallen en opstaan. Tot op vandaag blijven gelijkheid en vrijheid een aantrekkelijke maar paradoxale utopie. De extreme beklemtoning van de gelijkheid, zoals de communistische wereld heeft gedaan, na de Russische Oktoberrevolutie in 1917, leidt tot het fnuiken van de meest elementaire vrijheden. Omgekeerd lijkt de verabsolutering van de individuele vrijheid en soms de collectieve vrijheid onder de vorm van nationalisme - niet zelden uit te monden in zeer verregaande discriminaties en onvrijheden. De simultane schakeling van vrijheid en gelijkheid drukt ons met de neus op een van de belangrijkste onmogelijkheidstheorema's, waarbij de burgers in een democratie geconfronteerd worden met volgende vraag: wat is te verkiezen: allemaal gelijkjer maar armer of allemaal welvarender maar ongelijker? Thomas More heeft een weg gebaad die leidt naar dit soort maatschappelijke landschap vol vraagtekens.

Wellicht moeten we denken aan een post-utopisch compromis, dat dan verschijnt als het beste van alle mogelijkheden in de minst slechte van alle werelden. Dit bestaat er dan niet in te streven naar absolute gelijkheid of absolute vrijheid, want dit is niet te doen en bovendien nonsensicaal. Wat wel doenbaar is, is streven naar "meer" gelijkheid dus naar *gelijkerheid* en

naar “meer” vrijheid, dus naar *vrijerheid*. Een post-utopische mix, die ook politiek hanteerbaar wordt, want gedragen door een aanzienlijke potentiële electorale meerderheid, bestaat er dus in een sub-utopische synergie te ontwikkelen tussen gelijkheid en vrijerheid. Thomas Moore pleit ook voor godsdienstvrijheid en voor interreligieuze verdraagzaamheid, ook al klonk dat in zijn tijd erg utopisch. Zoals trouwens ook vandaag. Vreemd is dat Thomas More de Perzische God Mithra opvoert, een godheid die zeer populair was in het Romeinse leger bij het begin van het christendom en volgens sommige theologen wordt beschouwd als een rivaal van het christendom.

Veel burgers, mediamensen, maatschappijdenkers en waarnemers van deze tijd met zijn overvloedig ontij, hebben de indruk dat het heden geen 'hof van eden' is en dat wij leven in de slechtste van alle mogelijke werelden. De aarde is nog steeds rond en hard. Maar de wereld, die van de mensen, is vlak en vloeibaar geworden en lijkt uit elkaar te vallen. Er bestaat heel wat verdriet in het werelddorp. Er is bovendien geen planeet B voor onze blauwe. De utopie van een andere wereld, deze 'niet-plaats' van een beloofde land, wordt dan een aanmoedigend denkbeeldig project of een troostend gedachte-experiment. Vooral in de politiek bestaat wel eens de neiging het onmogelijke voor te spiegelen, aan te kondigen of te beloven en dan blijkt dat hoe meer men het onmogelijke wil realiseren hoe meer het onmogelijk wordt het louter mogelijke tot stand brengen. Met alle ontgoochelingen van dien. 'I had a dream', kan ook kantelen in het tegengestelde: de nachtmerrie van de samenloosheid, van oorlog en geweld, van de ontmenselijking, van de wanmaatschappij. De wereldhervormers, die de aarde in een hemel om willen toveren, maken er vaak een hel van. Totalitaire regimes en ideologieën zijn hiervan tijdens de vorige eeuw en tot op vandaag de schrijnende en tragische voorbeelden geweest.

Utopie is geen toekomstvoorspelling noch futurologie. Utopie is een droom die de maatschappelijke entropie (o.m. de neiging tot verval van de democratie, van samenwerkingsbereidheid ook over de grenzen heen, van de solidariteit) om moet buigen in heilzame veranderingsdynamiek. Vandaag beleven wij een ware veranderingsorkaan op alle gebieden. De stuwende kracht daarbij zijn de wetenschappelijke ontdekkingen en uitvindingen, die ik graag samenvat in een acroniem, namelijk BINC of biologie en biogenetica, informatica, artificiële intelligentie, robotica, nanotechnologie en cognitieve wetenschap. Wat een aantal decennia geleden utopisch bleek is vandaag realiteit. Denken we maar aan de invasie van de smartphone en de digitalisering in onze samenleving. Als kleine jongen las ik Kuifje en zijn prachtig verhaal over de reis naar de maan. Het leek een totaal utopische droom dat dit ooit zou gebeuren. Maar inmiddels is het geschied en veel meer dan dat.

Om utopie te realiseren zonder te vervallen in dystopie, dit wil zeggen in grote nadelen, ontgoochelingen en wat men noemt ‘de shadows of progress’, is het hanteren van een ethische waardeschaal absoluut noodzakelijk. Het komt er immers op aan alle veranderingen om te zetten in echte menselijke vooruitgang, in verbetering van het menselijk lot. Maar wat is hiervan de inhoud en de draagwijdte en wie beslist hierover? Het zijn essentiële vragen die best én worden gesteld én beantwoord, als we tenminste de samenleving in ons werelddorp willen behoeden voor barbarendom en onmenselijkheid. Utopie is dan ook verbeteringsdrang, meliorisme van mens en mensheid, van gemeenschap en samenleving. De dragende, optillende utopie voor morgen is er een die op het groot scherm van de toekomst de synthese projecteert van waarheid - door kennis - , van rechtvaardigheid - door ethiek - , van goedheid - door liefde - en van schoonheid - door kunst. Zo wordt de werkzame utopie een existentiële methodologie en een terugkeer naar het ideale mensbeeld, reeds door de oude Grieken

geboetseerd. Een Delfische waarzegging, vol hoop op en geloof in een menselijke mens, die de versplintering van de menselijke persoon, zijn verbrokkeling ongedaan maakt en de post-moderne mens-aan-scherven moet genezen van zijn talrijke kwetsuren en gespletenheden. 'More More' of 'Meer More' zou de slogan moeten zijn.

Echt utopisme behoedt ons voor beaat optimisme want een optimist is vaak een slecht ingelicht pessimist. Maar ook pessimisme is niet aan de orde voor een realistische utopist want pessimisme blust de geest en verlamt de wil. Wat wij nodig hebben heet meliorisme, de verbeten wil om mensen en dingen te verbeteren. En dit blijkt ook her en der mogelijk, bijvoorbeeld op dit kleine Europese schiereiland dat daar bengelt aan het grote Eurazië als een wat verformfaaide handschoen en waar sinds 70 jaar geen moordende grootschalige oorlogen hebben gewoed. Wat nooit is gebeurd sinds de tijd van Julius Caesar en ervoor. Al bij al is het verwonderlijk hoe weinig verwonderden er nog zijn in een tijd van dagelijkse wonderen, die helaas niet allemaal mirakels zijn. Het was Golda Meir die zei: "wie niet gelooft in mirakels, is geen realist."

In een tijd van vrij verspreid cynisme is het 'dromen' van een utopie wellicht nog de enige utopie die niet onmiddellijk wordt afgekraakt door de predikers van de zakelijkheid, want dromen is ongevaarlijk, wordt dan verkondigd. Laten wij inmiddels toch maar werk maken van de utopische droom. Maar de Nederlandse taal speelt zelf een cynisch spel met het woord 'droom' door het palindroom van droom niet te schuwen. Een palindroom is een keerwoord, een woord dat averechts gelezen ook nog een betekenis heeft. En wat blijkt? Een angstaanjagend taalkundig resultaat verschijnt, want het palindroom van droom is 'moord'. Dagelijks worden bij miljarden mensen miljoenen dromen omgebracht door de hardheid van hun leven en de ongenade van de de feiten. Denken we maar aan het vluchtelingendrama.

Desondanks blijft het nodig en is het moedig, ondanks de scepsis van onze geest, ons bijwijlen over te leveren aan het klank- en lichtspel van de utopische droom, die troostbaarheid kan brengen in een wereld van heel veel ontoestbaarheid, omdat de lichtgevende utopie in een werkelijkheid van veel duisternis, ons optilt en oproept ons lichtvaardig, licht-zinnig en uiteindelijk licht-dronken over te geven aan ons geloof in de hoop.

Mark EYSKENS